

УДК 392(477.42):639

DOI: 10.26565/2227-6505-2020-31-03

**МИСЛИВСЬКІ ЗВИЧАЇ, ВІРУВАННЯ ТА
ЗАБОРОНИ ЖИТОМИРСЬКОГО ПОЛІССЯ
(за польовими матеріалами)**

А.А. Дмитренко

Волинський національний університет імені Лесі Українки
dmytrenko.a@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6125-8628>

На основі експедиційних матеріалів із Лугинського, Новоград-Волинського, Ємільчинського і Коростенського районів Житомирської області розглянуто звичаєві норми, табу, народні знання і світоглядні уявлення, пов'язані з мисливським промыслом. Наведено польові матеріали, які ілюструють основні положення статті.

Метою розвідки є дослідження традиційних мисливських звичаїв, вірувань та заборон, що сформувалися на Житомирському Поліссі.

Методологічну основу дослідження складають методи історичних наук, принципи об'єктивності, комплексності, історичності, системності; методи аналізу та синтезу, типологічний, порівняльно-історичний. Застосований етнологічний метод польових обстежень за авторськими питальниками; збирання інформації здійснювалось за кущовим методом.

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній уперше в українській етнологічній літературі висвітлені звичаї, обряди та заборони, що стосуються вогнепальної мисливської зброї, успіху в промыслі, характерні для Житомирського Полісся. Проаналізовані вірування, пов'язані з першим пострілом із нової рушниці, причинами її «псування» та основними способами «виправлення». З'ясовано ступінь збереженості в регіоні давніх вірувань про заборону на контакт жінки із мисливським спорядженням та звичаїв ритуальної чистоти мисливця. Показано ставлення сучасних мисливців до давніх ритуалів. Висвітлено ступінь збереженості вірувань у «перехід дороги» мисливецьві старою жінкою, жінкою з «поганим оком», порожніми відрами, а також котом і зайцем. Відзначено збереженість окремих прикмет вдалого полювання, серед яких – не митися і не голитися, віщі сні. Обґрунтовано заборону на звертання за Божою поміччю у промыслі й дотримання звичаєвих норм полювання. Проаналізовано звичаї, пов'язані із ритуальною стріляниною мисливців у певні дні народного календаря.

Висновки. Мисливство, як одна з найдавніших форм господарської діяльності, акумулювало в собі численні звичаї, обряди, світоглядні уявлення, народні знання та норми звичаєвого права. Вони змінювались у зв'язку з розвитком суспільства і зміною ролі промыслу в системі життєзабезпечення. При збереженості в народній пам'яті давніх вірувань та звичаєвих норм, з'ясовано, що основною запорукою успіху мисливського промыслу сучасні мисливці вважають набутий виробничий досвід і знання. Давні світоглядні уявлення і звичаєві норми, які сформувалися в системі мисливського промыслу, є важливою складовою нематеріальної культурної спадщини українців.

Ключові слова: Українське Полісся, Житомирищина, етнокультура, мисливство, мисливська рушниця, звичаї, вірування, народні знання, звичаєве право.

На основании экспедиционных материалов из Лугинского, Новоград-Волинского, Емилчинского и Коростенского районов Житомирской области рассматриваются обычные нормы, табу, народные знания и мировоззренческие представления, связанные с охотничьим промыслом. Приводятся полевые материалы, иллюстрирующие основные положения статьи.

©Дмитренко А.А., 2020

Целью работы является исследование традиционных охотничьих обычаев, верований и запретов, сформировавшихся на Житомирском Полесье.

Методологическую основу исследования составляют методы исторических наук, принципы объективности, комплексности, историчности, системности; методы анализа и синтеза, типологический, сравнительно-исторический. Применен этнологический метод полевых обследований по авторским опросникам; сбор информации осуществлялся кустовым методом.

Научная новизна статьи заключается в том, что в ней впервые в украинской этнологической литературе освещены обычаи, обряды и запреты, касающиеся огнестрельного охотничьего оружия, успеха в промысле, характерные для Житомирского Полесья. Проанализированы верования, связанные с первым выстрелом из нового охотничьего оружия, причинами его «порчи» и основными способами «исправления». Выяснена степень сохранности в регионе древних верований о запрете на контакт женщины с охотничьим снаряжением и обычаев ритуальной чистоты охотника. Показано отношение современных охотников к древним ритуалам. Освещены степень сохранности верований в «переход дороги» охотнику старой женщиной, женщиной с «дурным глазом», пустыми ведрами, а также котом и зайцем. Отмечена сохранность отдельных примет удачной охоты, среди которых – не мыться и не бриться, вещи сны. Обоснован запрет на обращение за Божьей помощью в промысле и соблюдение обычных норм охоты. Проанализированы обычаи, связанные с ритуальной стрельбой охотников в определенные дни народного календаря.

Выводы. Охота, как одна из древнейших форм хозяйственной деятельности, аккумулировала в себе многочисленные обычаи, обряды, мировоззренческие представления, народные знания и нормы обычного права. Они менялись в связи с развитием общества и изменением роли промысла в системе жизнеобеспечения. При сохранности в народной памяти древних верований и обычных норм, установлено, что основным залогом успеха охотничьего промысла современные охотники считают приобретенный производственный опыт и знания. Древние мировоззренческие представления и обычные нормы, которые сформировались в системе охотничьего промысла, являются важной составляющей нематериального культурного наследия украинцев.

Ключевые слова: Украинское Полесье, Житомищина, этнокультура, охота, охотничье оружие, обычаи, верования, народные знания, обычное право.

Customary norms, taboos, folk knowledge and worldviews related to the hunting industry are considered on the basis of expedition materials from Luhyny, Novohrad-Volynskyi, Yemilchynskyi and Korostenskyi districts of Zhytomyr region. Field materials that illustrate the main provisions of the article are given.

The goal of the study is to study the traditional hunting customs, beliefs and prohibitions that have formed in Zhytomyr Polissia.

The methodological basis of the study are the methods of historical sciences, the principles of objectivity, complexity, historicity, systematics; methods of analysis and synthesis, typological, comparative-historical. The ethnological method of field surveys on the author's questionnaires was applied; information was collected by the cluster method.

The scientific novelty of the article is that for the first time in the Ukrainian ethnological literature it covers the customs, rituals and prohibitions concerning firearms, success in the craft of Zhytomyr Polissya. The beliefs associated with the first shot from a new rifle, the causes of its "damage" and the main ways of "correction" are analyzed. The degree of preservation in the region of ancient beliefs about the prohibition of a woman's contact with hunting equipment and the customs of ritual purity of the hunter has been clarified. The attitude of modern hunters to ancient rituals is shown. The degree of preservation of beliefs in the "crossing the road" to the hunter by an

old woman, a woman with a "bad eye", empty buckets, as well as a cat and a hare. Preservation of some signs of successful hunting is noted, among which - not to wash and not to shave, prophetic dreams. Prohibition of seeking God's help in the craft and observance of customary hunting norms is substantiated. The customs connected with the ritual shooting of hunters on certain days of the folk calendar are analyzed.

Conclusions. *Hunting, as one of the oldest forms of economic activity, has accumulated numerous customs, rituals, worldviews, folk knowledge and norms of customary law. They have changed with the development of society and the changing role of craft in the livelihood system. While preserving ancient beliefs and customary norms in the people's memory, it has been found that modern hunters consider the acquired production experience and knowledge to be the main guarantee of the success of hunting. It has been found that modern hunters consider the acquired production experience and knowledge to be the main guarantee of the success of hunting preserving ancient beliefs and customary norms in the people's memory.*

Key words: *Ukrainian Polissia, Zhytomyr region, ethnoculture, hunting, hunting rifle, customs, beliefs, folk knowledge, customary law.*

Українці нагромадили значний досвід у різних сферах діяльності. Одні аспекти етнокультури більш досліджені, інші потребують докладного вивчення. Серед таких проблем звичаєво-обрядові норми і народні знання, що супроводжують заняття, тісно пов'язані із використанням природного середовища. Такими, зокрема, є традиції, звичаї, вірування, заборони, народні знання, що супроводжують одне з найдавніших занять людини – мисливство. Дослідження традиційних мисливських звичаїв, вірувань та заборон, що сформувалися на Житомирському Поліссі, є актуальним як у плані вивчення різноманітних аспектів традиційної культури, так і використання зібраних матеріалів у реконструкції давніх форм господарської діяльності та світобачення. Уперше в українській етнологічній літературі висвітлюються звичаї, обряди та заборони, що стосуються вогнепальної мисливської зброї та успіху в промислі, зібрані на Житомирському Поліссі. Розглядається комплекс звичаєвих норм, вірувань і табу, що супроводжували мисливський промисел на Житомирському Поліссі.

Стаття підготовлена на основні польових матеріалів автора, зібраних у ході історико-етнографічних експедицій Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф у 2005 і 2011 роках (керівник – Р. Омеляшко) [11; 12].

Окремі аспекти пропонованої проблеми порушені в статті В. Криволапчука, який розглядає назви мисливської зброї за польовими матеріалами з Овруцького і Лугинського районів [10] та в публікаціях авторки [1; 2].

З другої половини ХІХ ст. значного поширення набуває полювання з мисливською зброєю, з використанням якої пов'язані численні вірування та заборони. Сучасні респонденти вже не володіють традиційними знаннями про те, як вибирати «правильну» рушницю, що раніше були поширеними на Поліссі [2, с. 20]. Майже всі вони вже користувались мисливською зброєю заводського виготовлення. Є мисливці, які першу свою рушницю купували в період великих повоєнних дефіцитів 1950-х – початку 1960-х рр. у заготівельників («заготовитель», «ганучник» – «Ганучник¹. Бо він збирав усе»). У ті часи зброї було так мало, що не звертали уваги на її характеристики, а думали лише про те, щоб купити. Тому на питання, як потрібно вибирати мисливську зброю, відповідали, що «Нихто ничего!» не вибирав. «То вже просто ганучники возили. Заготовітелі. <...> Це привозив їх три-штири. І це так брали. Притом, шо, людино, нарозхват брали. Потому шо кожне хотів». Мисливська рушниця у часи суцільного безгрошів'я була досить дорогою: «Вони тоді були тими грошима, шо то були тридцатки, красніє, були чотириста рублів вони. Та рушниця». Через безгрошів'ям не кожен мисливець міг придбати зброю: «То була проблема

¹Ганучник – заготівельник, який в обмін на сільськогосподарську продукцію (волокно, яйця та ін.) продавав промислові товари.

їх купить. Тоді ж не було ж штанув за що купить». Вихід із ситуації знайшли у своєрідній кооперації – двоє-троє чоловіків склали свої гроші і купували одну рушницю, а пізніше, зібравши необхідну суму, – іншому: *«Але собирались і купляли. Було таке, що купляли на двох одне. А потом той тому сплачував. Ну, було тако, взаімно».* З часом мисливську зброю почали продавати в магазинах господарських товарів: *«То вже я потом бачив, потом, потом, то вже були, вже його мона було вібрать, те ружію, подивітьса. Вони були в хозмагазінах даже, в Новограді»* (БОЮ).

Більшість респондентів користувалася заводською мисливською зброєю, придбаною вже у спеціалізованих крамницях. Тому, як говорять мисливці, *«А що там вибирати? Дуже просто. Там і у книжці пишеться [в інструкції – А. Д.]. Дивишся».* Основну увагу звертали на дуло, щоб воно було рівним, не скривленим (ПБВ).

Окремі інформанти ще мали саморобні мисливські рушниці. С. Марчук із с. Кленова Новоград-Волинського району (далі – Н-В) дотепер зберігає свою стару шомполку. Вважає, що найкращим матеріалом для виготовлення приклада до саморобної зброї є горіх (МСМ). У с. Червона Воля (Н-В) для цього брали березу, яка росла у мурашнику: *«Якшо, скажем, приклада треба було зробити, то робили приклада із такого дерева, з берези, яка в мурашнику виросла. <...> Зрезаєш, сушиш, даєш мастєру і він робив приклада».* У селі вірили, що успіх полювання залежав і від використаного матеріалу: *«Ну, міні кажетьса, що може й помагало. Казали, що помагає»* (ЄЮІ). Пояснити, чому саме береза з мурашника, складно. Зазвичай в мисливстві широко використовується імітативна магія – подібне викликає подібне. Тут, можливо, брався до уваги той момент, що як мурахи ідуть до мурашника (до берези), так дичина ітиме на рушницю.

Важливе значення в успішності промислу мало й те, у кого потрібно було вперше вистрелити з нової зброї. Поширених раніше на Поліссі вірувань у те, що з нової рушниці потрібно було вистрелити в птаха, вужа чи гадюку [2, с. 20], майже не зафіксовано. Подекуди вважають, що в плазунів взагалі не можна стріляти: *«Обице то в нас сказали, що в вужа, гадюку зовсім стрелять не можна».* Найкраще ж вистрелити в крука (ворона) – і з нової зброї, і на початку нового мисливського сезону – тоді успіх гарантований: *«А якшо крука, то казали, що вобше дуже хароша рушниця буде. Ну, але забить ворону дuku, так зветься у нас, це проблема. Да. Дуже проблемно. Хоча і кажуть, що сезон тоді удаеться капітально. Ну я таких даже випадкув не знаю, шоб застрелив. Ну, може один чи два десь було таких. Всього. Просто забить і да. Ну, його дуже важко. Він же ж, тильки побачить, він же так утікає, шоб ви знали. Хотя, я ж кажу, практично, його там мало хто й стреляв. Але він настільки боїтьса людини з рушницью, що ну»* (ЄЮІ). У с. Бовсуни Лугинського р-ну (далі – Лгн.) вважали, що для успішності промислу слід не просто вбити ворону, а потрібно її крилом поводити по рушниці: *«Якщо убив ворону, то бежи бистро до єє і крилом поводи по рушниці, тоді буде вдача»* [5, с. 144]. Тут основне місце відводилося не так вправності мисливця, який влучив у ворону, а її мертвій енергії (мертвій силі), що мала притягувати звірів на полюванні – зразок імітативної магії.

У с. Остапи (Лгн.) переконані, що вперше не можна стріляти в «пух» (зайця, качку): *«Тільки не в пух. Заєць, або ж качка».* Найкраще перший постріл зробити в папір: *«В бумагу де-небудь. В шо ж перший раз стріляєш? Почепив листок бумаги, намирился, <...> по центру береш, під яблочко, значить під низ береш. Всьо. Пристреляв. А тоді йдеш»* (ПБВ).

В. Лук'яничук із с. Березники Ємільчинського р-ну (далі – Ємлч.) вважає, що не має значення, у кого стріляти вперше. Він особисто свою зброю випробовував на зайці: *«Це таке повір'я є. Можна стрілять у що хочеш! Так. І цього нічого не буде. Я, наприклад, купив, на Уралі був, купив рушницю. В мене була. Я зайця першого стріляв».* Але переконаний, що не можна стріляти в собаку: *«Ну, мені охотники підказували, каже, не стріляй у собаку першого, саме головне»* (ЛБВ). У с. Курчиця (Н-В) головна заборона – не стріляти в людину. Знають, що не можна стріляти і в kota, а от щодо собак – нічого не відомо: *«Никого не мона. Людени, никого не мона стрілять. [А. Д. А в kota, казали?] Не мона. [А. Д. В собаку?] Нащот цього не кажуть»* (БОЮ). У с. Кленова (Н-В) вважають, що стріляти в собаку з

мисливської зброї категорично заборонено, оскільки більше нічого не заб'єш – «закон такий»: *«Не, таких не дотримувався ціх. <...> Одне був строгій, це, що собаки, із охотничого руж'я собаку убить нельзя. Да. Ничого з його не вб'єш. Це закон такий»* (МСМ; ЛЖС). Підтвердження цієї думки знаходимо і в записках В. Криволапчука із с. Бовсуни (ЛГн.). Якщо ж все-таки хтось вистрелив у собаку, то виправити рушницю можна було лише за допомогою мертвої енергії покійника: *«Якшо стреляв по собаках, то щоб зняти проклятіє, треба з захованою рушницею пройти перед машиною, яка везе мертвеца»* [1].

На Поліссі вірили, що бувають щасливі «руж'я», на які звір іде, і нещасливі, з яких не можна вбити дичину. Якщо на рушницю «ішов звір», то вона цінувалась настільки, що її можна було виміняти навіть на коня: *«Якшо на рушницю ішов звер, то те ружйю настільки ценилося, що там і коня могли помінять. Настики ценне було ружйю. А були такіє руж'я, що ходиш-ходиш, а звер не попадає на його»* (ЄЮІ).

Із записаних розповідей про мисливців Іванушку та Михалка з Курчиці (Н-В). довідуємося: Іванушка мав настільки стару рушницю, що й порох вилітав, але продовжував нею користуватись: *«Іванушка цей ходить і в його рушниця <...> і вже в кінці там, знаєте, вже поржавіла, то вже як не стріляй, то очевидно там і порох вилітає. І він з нею ходить»*. А в Михалка була стара одностволька, з якої завжди вправно стріляв: *«в Михалка була, одностволька була така. Він і ззаді бив, і вовка. І всіває. Патрона бере в руку, стреляє і всіває раз – перезарядити. Стреляв і завжли в його получалось»*. Однак, як тільки купив нову двоствольну рушницю – не завжди виходило: *«Він купив уже двохстволку. То в його так не получалось. Так шо, це хто його знає, шо то таке? Но шось таке»* З цього приводу казали, що *«рушниця йде і рушниця не йде»* (ЛВВ).

Були й такі рушниці, які мітко стріляли в будь-яких руках: *«були такіє руж'я, шо любому, в кожного в руках воно, на його звер ішов»*. А були й з іншим «характером» – в одного мисливця стріляли добре, і звір на них «ішов», а в іншого – «не йшов»: *«А були такі руж'я, шо у цього йде звер, а дам комусь другому – не йде»* (ЄЮІ).

Бували випадки, коли з рушниці не можна було вбити звіра – мисливець влучав, а звір все одно втівав: *«А були такіє руж'я, шо стреляєш і попадаєш. А звер іде десь пропадає. Вже не найдеш»* (ЄЮІ). Такий випадок трапився і з В. Лук'янчуком, який разів п'ятнадцять стріляв по зайцеві, але так і не зміг його вбити: *«Я не знаю, шо таке. Міні колись було. Це там, як я був у Курчиці. Я стояв на одному березі річки, собака погнала <...> зайця. Погнав, а потом жене на ліву сторону. А ричка має сімдесят чи шийсят п'ять метрув. Я стою на березі. Заєць бижить по ту сторону. Я стріляю. І ранив його! Кров потікла. Я за тим зайцем! Той заєць, значить, нещасний. Я за їм! Він в якусь тую! Я знову за ним! П'ятнадцять чи шо раз, не можу добить! Отаке»*. Але свою невдачу колишній вчитель пояснює не тими чи іншими якостями зброї, а тим, що, мабуть, він не досить вправний, хоч і не найгірший, стрілок: *«Ну, то це, мабуть, я такий стрілок був. Торопився так. Я так, обше то, не можу казати, шо я був добрий, но я й не паганий, не останній, не пас стрілоків. А от тоді таке було»*. Респондент, хоч і знає, *«шо єсть таке, шо рушниця йде і рушниця не йде»*, але вважає, що *«це таки охотники»* (ЛВВ).

Сьогодні лише поодинокі респонденти знають, що рушницю, на яку «не йде звір», потрібно носити на «виправлення» до знахарів, а то й до священника: *«До баби йти, щоб пошептала. Казали! Кажуть! Шо до тої, до тої йди. Я й це не віру. А шо з єю робить? Чи нести до батюшки святить, чи до баби нести, чи до діда [Сміється – А. Д.]»* (ЛВВ).

Більшість сучасних мисливців вважає, що основним чинником в успішності промислу є саме уміння добре поводитися зі зброєю і вправно стріляти, нагромаджені роками: *«Дивіться, оце ружйю це вже воно розірвалося, потому шо були порушані техніка безпеки. І розірвало тут. <...> Трохи неправильно набили»* (МСМ; ЛЖС). Навіть чоловік, який сам «знахорів», стверджував, що основне в промислі – уміння стріляти, але може втрутитись і випадок, адже й домашня тварина на шнурку може утекти, а тим більше лісовий звір: *«Оце дядько <...> То вон, знахорів він. <...> То вон казав. Але, людино добра, як десь прийдеш, да є де добре вискочить, той уб'єш. А як не, або як не вмієш добре стрілять... То ше ж треба*

наловчиться стрілять! Це не то що воно стоїть да буде стоять. Воно бижить. Наловчиться стрілять треба! Так недобре стрілять собі й не вб'єш нічого. То часом у хливи, да на шнурок возьмеш, да й то зорветься, побижить. А цьо ж ліс. Тож лісовий звір» (БОЮ).

З мисливською зброєю пов'язані й інші вірування, зокрема в те, що її не можна давати з рук в руки: *«руж'я не давали з рук у руки»*. Вірили, що якщо дати рушницю комусь іншому, то може трапитись таке, що звір перестане на неї «йти»: *«а дам комусь другому – не йде. <...> Або може буть таке, шо вже потом і зовсім не йде. І буде назад вертатись»* (ЄЮІ).

Чимало вірувань і заборон пов'язані з жінкою. У досліджуваному регіоні практично не збереглися давні вірування, характерні для суспільств з переважаючою роллю мисливства, що жінка не може не тільки торкатись мисливського спорядження, а й дивитися на нього, щоб не «зіпсувати» [2, с. 23–24]. У с. Червона Волока (Лгн.) жінці не можна було складати рушниці. Однак за невеликого полювання причину вбачали в тому, що *«жонка через рушницю не переступила»* [5, с. 144]. Тому у с. Осни вірили, що зібране на полювання спорядження потрібно було класти біля порога, щоб жінка переступила: *«То ранче кажали, шо <...> деь ложи коло порога, коло дверей, да нехай якась жинка чи баба нехай переступає»* (КСМ).

В експедиціях зафіксовані вірування в те, що жінка не тільки може, а й повинна торкатись до спорядження мисливця: *«... можна було. Да. Були такіє старіє охотніки, яким жинка спеціально ружійо давала, шоб йому везло. То таке було. Ну, шоб, шоб жинка не торкалась, такого не було. Не. Наоборот, я ж кажу, шо були такі, шо обов'язково, шоб жинка дала»*. Саме таким був мешканець с. Червона Воля Олексій Свисток, якого теща і дружина збирали на полювання: *«У кожного по-своєму було. Да. У кого так було, а в кого так. В кожного свий підход був. У нас старий такий охотнік був, вже його зара нема, Альоша Свисток. Ну, він вранці встає, зразу... В його баба була, <...> теща була, то він до баби: „Рушницю! Патрони! Чоботи! Онучи!“ Кричить на всю хату. Я сам свідок був. До того смішно було. Він сам нічого не знав, де шо лежить. Все йому треба було подать. Ну отаке от, таке от було. О. А ви кажете... То йому все подавали. Не тільки рушницю»* (ЄЮІ).

Мисливський промисел був дуже важливим для чоловіків, тому значна роль відводилась ритуальній чистоті мисливців, що особливо характерно для давніх мисливських суспільств [7, с. 27]. Серед мисливців дотепер відоме вірування, що напередодні промислу не можна мати інтимних стосунків із дружиною: *«перед охотою даже з жонкою не сплять»* (с. Черевки Лгн.) [5, с. 144]. Однак серед молодих мисливців воно знайшло прагматичне пояснення: якщо молодий член мисливського гурту в такому випадку проспить, а в нього, наприклад, гарний собака, то промисел взагалі може не вдатись. Ось старші мисливці і придумали таку заборону: *«Це такої заборони не було. Це мужикам не було шо робить і от з молодих кепкували. Ну, старіє не можуть постійно, а молодіє часом проспали. Ну, от через те так і... [А. Д. Не можна?] Да. В принципє. Але це пішло від того, шо дуже часто молодіє, молодий проспав. Виходить на охоту, а його немає, а в його може ше собака буть хороший і охота пропадає на час-два. А вставали раненько. Ше сонце не сходило. Дай через то... Да, не пішло, не повезло. А хто проспав? Ну, старий ж то не проспить, це по возрасту вже. А молодіє, як правило, часто просипають. Ну, й через те так от»* (ЄЮІ).

Свою розповідь респондент підкріплює іншим прикладом про те, як з'являються різні вірування. Колись разом із дровами в лісі забирали і кілки, які забивали для того, щоб дрова не розвалились. Лісникові після цього важко було поррахувати, скільки складометрів дров вивезено, а йому ж потрібно звітувати. Тоді придумали «байку»: коли того кілка забрати, то жінка почне «гуляти». Після цього всі перестали забирати кілки з лісу: *«Але знаєте, в нас колись <...> заготовляли топорнік в лісі. І коли треба було шчитать от, складометр лежить і колок забитий, подпертий, шоб воно не розвалювалось. Ну, і шо? Леснику беда була. Коли дрова забирають разом з цими колками. Йому потім одчитуваться треба, то вон по цих колках, шчитав, скільки метров забрали. Йому було тоді гарно шчитать. Ну, удобно. А нияк не мона було їх убедить, шо не забирайте цих колков. Ну, але приїжджають*

здає, дров треба побольше і ці колки забирають. То в нас ці лесники таку байку придумали. Вона вже, вона при мені ще була така, придумана, що якщо ці колки забереши, то жінка починає гулять. З тих пір подіяло і майже проблема така щезла. Але саме цікаво те, що навіть в селі, в селі, знаючи цю байку, і свої сільські перестали брати ті колки». На зауваження одного з членів експедиції, що йому також відома така заборона («В нас тож не беруть»), респондент наголосив: «То пішло з Червоної Волі. Запам'ятайте, з Червоної Волі пішло. Я знаю, коли. Це при мені було» (ЄЮІ).

Подекуди вірили, що для успіху в полюванні мисливцеві потрібно було встати раніше від жінки, швиденько зібратися і йти, щоб дружина навіть не почула: «шоб на охоті везло, треба встати раніше за жінку і вийти з хати, шоб вона і не чула» (с. Червона Волока Лгн.) [5, с. 144]. Про це ж розповідав В. Лук'янчук із с. Березники (Ємлч.): «Я стараюсь, <...> ми стараємся, як ішли на охоту, то тут одне діло. Я не стараюся ждати, пока зварить їсти і буде брюхо повне і тоді йти на охоту. Я встав раненько, в мене все готове, я – раз, ше темно, я пошов, ніхто не бачив! І як прихожу, ніхто не бачить» (ЛВВ). Ранній вихід з дому був обумовлений не тим, щоб не бачила дружина, а більш практичними міркуваннями – на полювання йшли раненько – це перше, і друге – це максимально унеможливило зустріч з кимось небажаним, що могло зашкодити промислу.

У середовищі мисливців поширеними були прикмети про перехід дороги, і в це дуже вірили: «То вже все! Смотри яка людина перейде, то можеш іти додому». Тут звертали увагу на все, до дрібниць – хто перейшов, як перейшов, з якими предметами у руці тощо. Є такі люди, що «побачив тебе і всьо. Можеш вертатися додом. Такі є в нас люди». А вже навіть звіра в лісі не побачиш: «якщо погане, то навіть і в очи зайця не побачиш». Але є й добрі люди, які позитивно впливають на промисел: «Як чоловік добрий, то попаде зразу [у звіра – А. Д.]» (КВР).

Найчастіше причиною невдалого промислу оголошували жінку, переважно старшого віку (бабу), яка мала «погане око» і була в кожному селі: «Було такє. Корзуниха, як подивиться... В нас баба була така... Всьо! Ничого не буде! Шо можете вертатися зразу додом. <...> вона так вдосвіта. Вона сама. Це, якщо вигляне, як темно ж ішли на охоту, якщо вона вигляне – вона вечно в цьом вікні сиділа <...>. Можна вертатся назад». На питання, що ж потрібно було зробити, щоб «погані очі» не подіяли, респондент відповів категорично: «Ничого не нада було, ни казати <...> можна вертатся назад. Це вже іспитано було. От тако» (МСМ; ЛЖС).

Недобрим знаком мисливці вважають перехід дороги жінкою, особливо з порожніми відрами: «Якщо <...> сусідка, чи там хтось, перейшов із пустим ведром, так можеш спокійно вертатися назад, бо ничого не вполюєш» (ПВВ); «Вийде на дорогу жінка, то переходить з порожнім, або з повним ведром, то вертайся знов додом, да йди додом. То ничого не попасти» (КВР).

Перехід дороги з порожніми відрами вважається поганою прикметою у будь-якій справі: «Десь як собираєшся в дорогу, хай хто перейде з порожніми відрами, то воно, кажуть, що це недобре» (КСМ). Але не всюди респонденти були такими категоричними. У с. Путиловичі теж вірять, що перехід дороги з порожніми відрами негативно впливає на промисел: «Казали, шо не, не буде вдачі, влову не буде». Але тут же наголошують, що потрібно дивитись, яка людина була з відрами – добра чи погана. Саме від цього залежить успіх на полюванні. Якщо добра людина, все буде добре, а якщо погана (та, що любить тільки себе), то навіть коли вона перейде дорогу з повними відрами – на невдачу: «Казали, як добра людина, то хай перейде <...> і з порожнім, і з яким хоч, то буде вдача. А пагана людина, шо вона токо себе любить, а людей не, то буде пагано й з повним» (КЕФ; КСМ). Попри поширеність вірування у негативні наслідки для мисливця переходу дороги жінкою, у таку прикмету вірять уже далеко не всі: «Я не віру оце, шо це жінка там перейде. <...>. Шо хочте кажуть, значить. Шо тики не говорили! Шо жінкам не приписували! Частково справедливо, частково – не справедливо! Боже мій!» (ЛВВ).

В. Лук'янчук із с. Березники (Ємлч.) колись чув ще від своїх батьків про те, що невдачу в мисливському промислі може принести річ, яку десь випадково, не придавши уваги, переступили, зокрема, йшлося про шлею для упряжі коня: *«Колись моя мати казала, що це, чи батько, що не переступи шось там, якась шлея, чи шо, переступили»* (ЛВВ). У такому віруванні вбачається виховний момент, ставлення до господарського начиння, яке завжди має бути на своєму місці, а в іншому разі може нашкодити у певній формі життєдіяльності.

Подекуди мисливці звертають увагу на перехід дороги зайцем і котом. Поширене вірування, що коли дорогу перейде кіт, то це на невдачу: *«Кот тоже пагано»* (КВР). Дехто уточнює, що потрібно дивитись, у якому напрямку він біжить – з пазухи, чи в пазуху: *«... то кіт, то так розказують, шо <...> як кіт із пазухи, то добре, а як в пазуху – пагано. А я знаю, як воно вже там, то такє»* (КСМ).

Стосовно зустрічі із зайцем, то одні інформанти не знають про дію такої прикмети: *«... а хто його знає. Нихто такого. Може, повезти, може й не повезти»* (КСМ). А інші вважають, що перехід дороги зайцем гірше, ніж котом, і не тільки під час полювання: *«Зайчик хуже [як кіт – А. Д.]. А я колись поїхав по дрова. А заєць перебіг дорогу. То я проїхав метрув двадцять <...> Заєць перебігає дорогу. В мене ше рушниця була на трактори. Хотів стрелить, а вон перескочив дорогу. Кажу, уже дома не будем... Проїхали метрув двадцять – тох-тох-тох-тох! Шось задохало. Я заглушив, колєвал одорвав. <...> [А. Д. Як заєць перебіжить, то не пощастить?] То часто. Часто»* (КВР).

Є. Каменчук із с. Путиловичі (Лгн.) вважає, що на полювання не впливає ні кіт, ні заєць: *«То тоже не винен той кот ничего. Шо має буть, то буде. І заєць так само. Он й так нещасний ше буде»* (КСФ).

У с. Черевки (Овр.) мисливці переконані, що успіх від промислу залежить від кількості патронів, узятих із собою – якщо їх буде непарна кількість – пощастить, парна – полювання буде невдалим [5, с. 149].

Серед прикмет вдалого полювання, що збереглися на Поліссі, є такі: не митися і не голитися перед полюванням: *«Перед охотою ніхто не миєця і не бриєця»*, або ж побачити сон із покійною мамою: *«Якшо сніця покойна мати, то буде вдача»* [5, с. 144]. Якщо пояснити друге вірування не так складно (мертва сила має привернути подібне до мисливця (у даному випадку – сина)), то звичай не митися і не голитися пояснити складно, тим більше зважаючи на те, що для традиційних мисливців надзвичайно важливою була ритуальна чистота, про що йшлося вище.

На переконання більшості респондентів, найчастіше успіх у промислі залежить не від прикмет, а від досвіду, від знань про поведінки дичини та від погоди: *«А нам таланеть. Такє, напевно саме лучче, якщо увечері випав сніжок і тихо. О! То буде вдале точно полюванне. А тому, шо вже слідов не позамитає і всьо. Обийшли, чи зайця, чи лисицю, де вона зайшла, став на тому сліду, де вона зайшла. Один там, чи два. І вдвох зайшло з другої сторони, погонили, і вона прямо на тебе обов'язательно приближить, да. І любий так звір. Не токо, шо там заєць, і лисиця, і кабан, і коза, все, все буде йти по своему сліду назад. Так шо так»* (ПБВ).

Отже, прикмети прикметами, а досвід, нагромаджений роками – уміння бачити, чути, розрізняти тощо – був найважливішою запорукою в промислі. Розповідь про старих досвідчених мисливців записана у с. Червона Воля. Там був мисливець, який міг точно визначити, де саме впав підстрелений звір, навіть якщо це було на відстані більше кілометра: *«Я сам особисто бачив і ходив, я знаю. <...> Представте собі, ось лес. Вистрел. І вин, і дед каже точно, де звер упав. Точно. Називає. Приходим на те місце, ну, там вин каже, отам канава, там дорога, отам от ше чуть збоку, там будете йти, отам, каже, лежить. Приходимо – і там і лежить. Це на відстані, ну, скажем, десь кілометр. А то даже й більше»*. Друга розповідь про старого мисливця, який давно не ходить на полювання, але, сидячи вдома, може сказати, де в цей момент зрізали сосну на відстані півтора-двох кілометрів – визначає по звуку: *«Даже сьогодні людина є, в нас тут старий охотник, він вже давно не ходить, а просто сидить удома. Вийшов там, а-а-а, зрізали сосну, хтось там*

вкрав. На відстанідесь там півтора-два кілометри. А в мене тесть лісником робив, а вон до його заходив. Каже, – Коля! Знаєш шо? Каже, там і там в тебе зрезали сосну. – Приходить, каже, точно, в том місци каже, пеньок, пенька знайшли. В ліси доволі таки добре старіє... По звуку оприділяє, де саме. По звуку». У досвідчених мисливців, наголошував Ю. Євтушок, «І слух дуже сильно такий развітий стає. Через то я вам розказую, через то оприділяють дуже серйозно. Так само, в кого нюх, в кого слух. Таки є». Досвідчений спостережливий мисливець може відчутти в лісі «чужака» та інше: «Я іду в лесі, нюх такий, шо майже як не в собаки. Якишо городська людина пройшла, я хлопцям кажу. <...> по походци оприділяли людину стопроцентово. Хто як ходить, ми всі знали. <...> Незалежно від того, в якій обуві. Там люба обув. А як вон іде. І можна оприділити» (ЄЮІ).

Цікавим є питання і стосовно звертання за Божою поміччю у промислі. Знаємо, що українці, починаючи будь-яку роботу, завжди залучались підтримкою Господа, Божої Матері, рідше – святих [8]. Мисливство – єдина галузь життєзабезпечення, де було не прийнято не тільки просити допомоги в промислі, а й навіть бажати успіху. Як стверджують респонденти, «казали завжди, шо Бог дасть. Як дав – дав. Не дав – значить треба, щоб не дав»: «Воно й неправильно, з другої сторони. Тому шо, це ж ти не голодний йдеш. Бога просили, коли немоч якась, чи ше шось отаке от. А так, ішли на охоту, поохотитись. Є! – Є! Нема, то нема» (ЄЮІ). Аналогічні заборони характерні й для інших народів, наприклад, німців, які вважали, що побажанням успіху відлякується щастя [6, с. 782].

Був тільки один випадок, коли звертались по допомогу в промислі до Бога – коли на полювання ішли з метою заготувати м'ясо на якесь сільське весілля. Саме такий звичай існував у с. Червона Воля (Н-В). Тут господар, у родині якого мало відбутись весілля, запрошував мисливців – і все, що вполювали, йшло на святкові столи. Це був єдиний випадок, коли просили Божої допомоги, щоб промисел вдався, щоб трапилася дичина (ЄЮІ).

Стосовно днів, коли можна, а коли не можна полювати, то сучасні мисливці серед основних днів для промислу називають вихідні дні – суботу і неділю, що, звісно ж, обумовлено сучасним життєвим укладом, коли упродовж тижня всі задіяні на роботі, тому буденні дні називають «заборонними»: «Оно, усі дні, усі дні заборонініє. Только були такіє дні, наприклад, от, ну яко? – субота, воскресеніє, – оце охотні» (КСМ). Не пам'ятають і про заборони полювати у певні дні народного календаря, наприклад, на Ганни (22 грудня), коли, за поліськими віруваннями, вовки збираються. У с. Остапи (Лгн.) на цей день є інше мисливське повір'я – на Ганни «<...> починають лисиці <...> гулять, меж собою. Да вони собираютса до кучи» (ПБВ).

Респонденти, народжені у міжвоєнні і повоєнні роки, ще добре пам'ятають про давні звичаєві норми («неписані» закони), які регламентували полювання – не ходити на промисел у період народження і вигодовування потомства:

– «Завжди, скільки я себе пам'ятаю, і старіє люде, без ніяких законів, як тільки приходила весна, березень місяць, всяка охота припинялась. Ніхто не ходив на охоту. В ліс старалися не ходить, взагалі. Ну таке. А вже починали охоту вже на початку осені, то єсть вересень місяць. Тоді на охоту начинали ходить. А так ніхто не ходив. І цих законів не було» (ЄЮІ);

– «Нельзя охотитьса, був тоже, запрет <...> в період, коли от малиє. <...> Непісаніє, от кажуть. <...> Але і тоді, в той час охотніки дотримувалися. Коли от з малими. Понімаєте? Не нада. Маленькі дітки є – нельзя бить. Або має родить. Родить, оце все – нельзя. Зачем? Це ж... Припиняється» (ЛЖС; МСМ).

Особливе, неоднозначне ставлення було і до окремих звірів. У першу чергу це стосується бобрів. Респонденти відзначають давнє вірування, за яким убивати бобрів – гріх: «Бобрів знали, шо не можна вбивати» (БАМ); «Бобрів колись не вбивали, тепер вбивають. Казали, шо гріх» (ФАЯ); «Я то його не чепав» (КВР); «Просто шчитали, шо це тваринка, яку не треба вбивати. Вона, якби від Бога» (СЕГ); «Їх вобше ніхто не чипав» (БОЮ); «Бобрі? <...>. Не, їх запрещено» (СПП).

У регіоні добре відома приказка: *«Як уб'єш бобра, сім год добра не бачиш»* (ЛВЯ); *«Казали, був в нас один такий дядько, жив отам за дорогою. Значить, хто вб'є бобра, не буде мати добра»* (НВП); *«Ну, в нас такє говорять: як уб'єш бобра, то ніколи не будеш мати добра. То я, знов їх тоже не охочусь»* (ПБВ).

Формуванню такого світобачення, очевидно, посприяло й те, що бобри часто живуть зовсім поруч з людиною – у річках, ставках, бродах. З ними часто зустрічаються у повсякденному житті. Тому в експедиціях записані численні оповіді про зустрічі з бобрами, про традиційне ставлення мешканців Полісся до бобрів: *«О, чого я не бачив. Я якось раз ішов понад канавою, а он пливьот такий здоровий чорний, понадсамим берегом плив. Чорний такий, як собака, здоровий такий. Вон пливе, да й... Мені його шкода. Я його мог би і вбить да всьо. Але мені його шкода його бить, о. А то раз там за мостом вже я їду велосипедом з роботи, сидить коло канави якийсь собака сидить. Я положив велосипеда, пудхожу, а то бобер. Йон в воду, в те, в воду, й поплив. Отако по землі вода чиста, отак по землі лапами перебіжить, його видно бобра, о. Дело в том, що я шкодую їх. Я мог би їх ловить, но я їх шкодую»* (МВО).

Цих тварин дуже цінували за надзвичайну працьовитість: *«Його жалко. <...> вона ж така трудолюбива <...>. Вин же так себе й робить і тиє, і хатки себе робит у болотах. <...> Бачив і хаткі такіє все кругом. Оно зробит на водє, таку зробит, шо сільно здорову і всьо. Вже он собі там загачує собі воду і там. Трудяга»* (КСМ).

Особливо вражали сльози бобрів, які плачуть, як людина. Тому колись уникали полювання на цих тварин, їх навіть викидали з рибацьких сітей, якщо вони туди випадково потрапляли: *«Ну, в нас ранче як зловлять хто, особливо рибаки, то принесуть да полюбуються, полюбуються. То вон плаче. Да й пускають»* (СІА; ССІ).

Навіть поодинокі випадки нападу бобрів (в основному вагітних бобрин) на людей, не сприяють негативному ставленню до цих тварин. Випадок, коли бобрини, злякавшись собаки, накинулася у великодню ніч на жінку, що переходила місток, ідучи до церкви, і мало не роздерла її трапився у с. Остапи (Лгн.): *«Йде жиночка <...>, до церкви йде, несе корзинку. <...> І біжить за єю собака. <...> і бобрини, переходила дорогу. Цей собака до єї, от, там чи вкусив, чи не вкусив, і вона кидається на цю жинчину і дуже порвала, ноги покусала дуже йй. Добре, що йшла сусідка, найшла палку. Ось її вбили. Да, вбили бобрини. Була б на місці із'єла. <...> Вона єї збиває, дуже велика бобрини та. Вона єї збиває, вона падає, і вона є рве є ноги. То там кров'ю і зийшла би. Стекла кров'ю. <...> Шоб не та здаду йшла жинка, була б та бобрини її б із'єла на, на смерть. Она захищала тих дітей»* (ПБВ; ППД).

В. Лавренчук із с. Підлуби (Лгн.) до сьогодні жаліє, що колись випадково убив бобра: *«Колись я вбив бобра. З рушницю йду, о. Я лісником був. А речка розлилась сільно, весною було. Йде біля берега. Гон – і назад, гон – і назад <...>. Я думав теє, рибина <...>. Коли токо раз доверху, я за рушницю – пох, є. Взяв я за палку – йома йо! Нашо я тебе чепав? <...> А шо я тебе чипав? Тебе зачепив»* (ЛВЯ).

Певні зміни традиційних народних вірувань щодо ставлення до бобрів почалися вже в повоєнні роки, коли з їх шкур почали шити шапки дівчатам (МІА). Певним стимулом до полювання на бобрів стала й можливість заробити гроші, адже державні заготівельники у ті роки скуповували шкури диких тварин: *«Семдесят шість рублів тоді шкура стоїла. <...> Це на русскі <...>. Семдесят шість рублів – це місяц треба працювать. Добре працювать. Ціє гроши заробить»* (ЛВЯ). Результатом стало практичне знищення бобрів на Поліссі: *«Бобров раніше було менше, набагато менше. Їх вибивали із-за того, шо шкура була цєнная і дуже дорого цєнилася»* (ЄЮІ); *«Бобрів <...> Колись було мало. Позагачували канави, вода не біжить. До війни був один»* (ФАЯ).

Масове поширення бобрів на Поліссі почалося в останні десятиліття: *«Тоді менше чогось було. Менше. А зара багато їх розвелось»* (ССІ). Бобри руйнують мости, підгризаючи опори, роблять греблі чим часто затоплюють людські городи та ін.; *«А ранче в нас не було їх! Понятія! Колись! Колись! Ше не за моєї пам'яті, були. І як було дуже наводненіє, то канаву прочистили, то по канаві йшли. А зара наробили цих канавок по лісі, де для стьоку води, то*

це хуже нарobili. Деревa повиризали. Там сотні кубов лесу поклади, позагачували. Да! Не проїхати, не пройти! Дороги поруїнували по лісі» (ТІК). Не рідкість зустріти бобра і в селі: «На сьогоднішній день їх стики є! Шоб вам було часу побільше, я б вам даже показав би його вживу. Піти он там за селом. І в село приходять. Старіє бобри виганяють молодих, отакий період приходить. Та, може по селу ходить. Да» (ЄЮІ).

Тому ставлення до бобрів у більшості сучасних мешканців Полісся істотно змінилося, і маємо багато свідчень про полювання на цих тварин та вживання їх м'яса, хоча раніше його ніхто не їв: «На бобра полюють. Кажуть, смачне м'ясо. Колись їх не було. <...> І м'ясо їдять. Кажуть, вкусне м'ясо» (КВР); «Б'ють. Їдять. Да! Делікатес! Да шкуру. Шашлики роблять» (ЛІНН; ТІК). Окремі респонденти відзначають корисність м'яса бобра, який є суто травоядною твариною: «Бобра не їли. Хотя вже зара, кажуть, уже їдять. А так, то не їли. Такого не. <...> Їдять. Але шось не дуже подобається. Я сам їв. М'ясо таке, ну, непагане. Но, скажем так, в багато раз краще, ніж ковбаса з магазіна. Але чомусь не хочу. Хотя м'ясо вкусне. Я вам скажу, шо таке. <...> По-перше, ну, шчитай, шо м'ясо дуже чисте. І мабуть і для здоров'я. Не мабуть, а точно для здоров'я краще. Бо бобер питається чисто кориннем, листям, гомеопатією. Такого, животного, ничего не їсть. Він травоядний. Стопроценто травоядне животне. Тобто, це є чисте. Правильно. Бо його можна їсти і треба єсти» (ЄЮІ).

Варто наголосити і на ставленні мешканців досліджуваного регіону до журавлів і лелек (буслів, буськів). Більшість респондентів стверджує, що в цих птахів не стріляли: «В нас не, не роблять цього. <...> Грех» (ЛВЯ); «В нас кричать тільки по лесі. А хто їх убиває? <...> Грех. Гніздо [бусла – А. Д.] розкидають, тоже грех» (ФАЯ); «Журавлів не вбивають <...>. Буслів строго-настроого тоже не. <...> Не можна» (НВП). Респондент із с. Підлуби (Ємлч.) розповів про випадок, коли мисливець по дорозі до лісу вбив журавля, то того ж дня йому розірвало дуло мисливської рушниці, і в результаті він ледве не загинув (ЛВЯ).

Хтось пов'язує заборону вбивати лелек і журавлів із тим, що це священні птахи: «Журавлі не мона бити <...>. Бусьок тоже. Ето священніє пташкі. Священні. Їх нельзя, нельзя ні в коєм случае їх бити» (ЛЖС; МСМ); «Ну, колись казали, журавля або аїста не мона вбивати. Стари люди казали, не мона вбивати, бо це священна птіца» (ШОГ).

Для когось заборона стріляти в лелеку пов'язана з повсюдно поширеними віруваннями в те, що ці птахи походять від людини: «Бусла не. То чоловік, шо розпустив <...> вузов, жаб, все! <...> То він зара ловить і їсть те вузи, все їсть» (КВР); «А в бусла, кажуть, грех! [Стріляти – А. Д.] Ну, бусел, такий, як людина!» (ММД).

Обґрунтовуючи заборону вбивати лелек, наголошують на їх мирному співжитті безпосередньо поруч з людиною, якій він не робить жодної шкоди: «Він [бусел – А. Д.] вреда не робить. Він виведе свої дєтки, вигледів і з їмі летить десь. А на лето знов прилєтає» (ММД).

Респонденти старшого віку, наприклад, В. Лук'ячук (1920 р. н.) із с. Березники (Ємлч.), у ставленні до журавлів та лелек чітко дотримуються традиційних світоглядних установок і моральних заборон і наголошують на неможливості таких вчинків: «Я, наприклад, це не признаю, шоб в журавля стрілять. <...> Нашо лелека йому і нащо журавель? Шо його, не хватає куска хліба? Та з їж кусок картоплини, а будь людиною!» (ЛВВ).

Однак в останні десятиліття моральні заборони діють не завжди («Чоловіка не мона убивати, але ж убивають»), і бувають випадки, коли журавлів все-таки стріляють («бувають храбреци, шо стреляють»), переважно перед відльотом. Один із респондентів розповів, як відстрілювали журавлів за наказом колгоспного керівництва. Того року посіяли озиму пшеницю – і журавлі перед відльотом у вирій почали збиратися на полі, налітали по 200–500 особин одночасно. Щоб зберегти посіви, егерям наказали відстрілювати птахів (КВР; ТІК).

Цікавим аспектом мисливської звичаєвості є ритуальна стрілянина в певні дні народного календаря. У досліджуваному регіону вдалося зафіксувати традицію стріляння з мисливської зброї під час виконання обрядів кількох значних свят річного обрядового кола.

Респонденти старшого віку пам'ятають, як стріляли на перший Святвечір (Багату кутю, Багату Коляду) у момент виконання обряду закликання морозу на вечерю: *«То це на Багату кутю. Мороз, мороз, ході кутє їсті. Влетку не бувай, дитей не лякай. Стреляли»* (ВОО). Зафіксований звичай робити три постріли вгору: *«Три рази вгору. Це колісь було, зари хто його, доця. Це колісь»* (ДМГ); *«На Багату вечеру. Мороз, мороз, ходи куті їсти. Стріляли це, було в кого ружйо. Колісь в мого чоловіка було ружйо, то стріляв тоже. Три рази»* (ЛКД).

Щодо мотивації звичаю, то респонденти вже не пам'ятають про призначення пострілів із мисливської зброї під час закликання мороза і відповідають: *«Не знаю», «Нащо воно?»*: *«Це стреляють. Мороз, мороз, ходи куті їсти. Але шо, нашо воно стреляють?»* (ЦГД). При цьому відзначають, що то безумовно на щось добре, адже на погане б у свято не стріляли б: *«А Бог його знає! Мо, то шоб було добро. Тож не для біди стріляли»* (ДМГ). Вважаємо, що таким чином відбувалося залякування морозу, щоб той навесні не нищив посівів. Як приклад можна навести звичай, характерний для ряду сіл Камінь-Каширського району Волинської області, де кликати мороз ходили з пирогом, щоб задобрити і з макогоном, яким стукали по одвірку, лякаючи мороз [4, с. 36–37]. З часом, зі зменшенням кількості мисливців по селах, звичай стріляти на Першу кутю трансформувався в обряд стукання у вікно, таким чином нагадуючи, *«що час кутю їсти»*: *«То в нас, у кого є ружйо, то стреляв. А в кого ж нема, то не те. Да так ідуть, жинци стукне, шоб пора, іди кутю їсти»* (СХЯ). Як бачимо, у цьому селі мотивація ритуальної стрілянини (шуму) на Коляду була іншою – повідомити про початок свята і вечері.

У с. Остапи (Лгн.) пам'ятають про звичай стріляти у новорічну ніч (за старим стилем). Опівночі всі виходили на вулицю, збирались мисливці і здійснювали колективні постріли: *«Це у двенадцять часов, вечора, от. І вгору»*. Вважали, що так проганяють морози: *«На Новий год стріляли, мороза розстрілювали. Да, і стреляли на вулицях»*. Відмирання звичаю пов'язують із значними цінами на боєприпаси: *«Ранче було. Потому шо ранче <...> були боєприпаси дешеви <...>. Зараз ніхто й не дуже хоче»* (ПБВ; ППД; СПП). Подібний звичай дотепер зберігся у с. Яловацьк Камінь-Каширського району на Волині: там у новорічну ніч опівночі палять багаття, де спалюють мотлох, а мисливці стріляють із зброї [9].

Третє свято, з яким пов'язана традиція ритуальної стрілянини, – Водохрещення (Водохреще). Мисливці збиралися біля церкви чи на водоймі, де здійснювалось освячення води, і стріляли в той момент, коли священник святить воду, опускаючи у неї хреста: *«На Крещеніє. Коло церкви. Як воду посвящать. Як освящать»* (ГГІ; ЦГД); *«Ну, стріляли все на Водохрище обично, в церкві. Да, це коло церкви стріляли на Водохрище, й воду святили, то стріляли з ружжа, стріляли вгору»* (КММ); *«Ну, стреляють, ходять. Як коло церкви на ричці святять, то вже стріляють»* (ГНЙ); *«О! На Крещеніє, значить, заражаємо ми. Старшіє всі йшли, на Крещеніє по воду свячену йдуть, і мисливці стріляють»* (ПБВ; ППД).

У с. Кам'яна Гірка (Лгн.) пам'ятають, що таким чином «розстрілювали Коляду по льоду», щоб більше не було морозів: *«А бог його! Розстрілюють Коляду на льоду. Да. Вже морозу не буде, бо розстріляють по льоду, на льоду, да»* (ГНЙ). Звичай стріляти під час освячення води був поширений і в інших регіонах України. Так прощалися із зимою і запорожці: *«На другий день, на Водосвяття, йдуть, було, до Дніпра і пушки за собою везуть. Як тільки попи начнуть хрест вмачати в воду, то вони й палять з пушок»* [8].

У селах Лугинського району тривалий час зберігався звичай стріляти під час водосвяття лляним прядивом і папером. При цьому всі присутні намагалися зібрати їх собі і зберігали як засіб від ляку: *«То я бачила, що колісь, як я ходила ще в Лугині, в нас же й не було тої церкви, то хватали люде. А на шо є хватають, я не знаю»* (ЦГД); *«І дуже ж там вже вони стріляють не патронами. Вони стріляють бумагою і прядивом. <...> А те прядиво, да дітям оде од ляку і взрослоим. І все, уже все збирают і його. <...> Прадиво, обикновенний льон <...> Воно розлитається і вже ци баби, шо возле церкви, бегают і собирають. І бумага ця од ляку, це. І помагала цей... Да. Все, прядиво і вона. Бувало збираєш, бо це стреляють на Крещеніє, все»* (ПБВ; ППД).

У с. Красностав (Лгн.) колись існував звичай стріляти папером під час занесення плащаниці: *«То набивали їх [патрони – А. Д.], заносят ту, плащаницю у те, і в тей момент стріляли із того, то бомагою. Набивали і вискакували люде на том, он же надвори стреляв, коло церкви, і вискакували, і збирали цю бамагу, бамажкі цие і ци бумажкі берегли і вже тоді дітям од ляку. Да, спалювали»* (ЛМІ).

В останні десятиліття звичай ритуальної стрілянини зникає, частково зберігаючись в окремих селах: *«Так і зара. Но вже старих дуже охотників, шо до церкви ходять, то вже воно цей звичай, можна сказати, шо й...»* (ПБВ; ППД); *«А зара, то вже немає кому»* (ЛМІ).

Як бачимо, із мисливським промыслом на Житомирському Поліссі пов'язана велика кількість різноманітних вірувань, що сформувалась у процесі еволюції цього заняття. Багато вірувань стосуються вогнепальної мисливської зброї, що поширилась з другої половини ХІХ ст. На сьогодні втрачені традиції вибору «правильної» рушниці, але зберігаються вірування про перший постріл із нової зброї (у ворону, крука). Зафіксовано існування заборон на стрільбу в собаку. Збереглися вірування в те, що є рушниця, яка «йде» (вбиває звіра) і яка «не йде» (не вбиває звіра), і окремі способи її «виправлення»; заборони на передачу рушниці із рук в руки. У регіоні існує низка вірувань, пов'язана із жінкою і мисливським спорядженням та з переходом дороги мисливцеві. Однак основною запорукою успіху мисливського промыслу є досвід і знання. Мисливство супроводжувалось численними світоглядними віруваннями та заборонами, серед яких зафіксовано відсутність традиції просити Божої помочі у промыслі, окрім випадків, коли йшли вполювати дичину на весілля когось із односельців. Мисливці ретельно дотримувались норм звичаєвого права («неписаних законів») про заборону полювання на дичину у період виношування і вигодовування потомства, про гріх за полювання на бобрів, журавлів, лелек. Відзначено побутування звичаю ритуальної стрілянини під час великих свят (Перша Кутя, Старий Новий рік, Водохреще, Великдень). Переламним періодом у дотриманні давніх мисливських вірувань, що стосуються зброї, успіху у промыслі та дотриманні давніх «неписаних законів» полювання, стала друга половина ХХ століття і особливо останні десятиліття, коли об'єктами промыслу інколи стає дичина, яку ніколи не стріляли.

Варто відзначити, що тривале збереження давніх мисливських вірувань, звичаїв і табу характерні не тільки для Житомирщини, а й для інших регіонів Правобережного Полісся [2], а також для території Українських Карпат [10]. Зібрані й проаналізовані у статті матеріали можуть бути використані як порівняльний матеріал при вивченні аналогічних проблем в інших регіонах України та при написанні узагальнювальних досліджень.

Отже, виробничий досвід, народні знання, світоглядні уявлення і звичаєві норми, що сформувалися в системі мисливського промыслу, є важливою складовою нематеріальної культурної спадщини українців і потребують подальшого дослідження. На увагу заслуговують питання формування мисливських гуртів, взаємостосунків у колективах мисливців, покарання за провини, традиції розподілу мисливської здобичі та інші аспекти.

Література

1. Дмитренко А. Етнокультурні традиції мисливського промыслу Житомирського Полісся. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2013. № 22 (270). С. 185–190.
2. Дмитренко А. Мисливські табу, повір'я і прикмети. *Етнічна історія народів Європи*: Зб. наук. пр. Вип. 21. К.: Унісерв, 2006. С. 20–28.
3. Кондратович О. Життя з Богом у серці. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Народна культура і музеї*. Наук. зб. Вип. 44 / Упоряд. Є. І. Ковальчук, Л. А. Мірошниченко-Гусак. Луцьк, 2013. С. 244–249.
4. Кондратович О. Народний календар Волинського Полісся: від свята до свята. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 200 с.
5. Криволапчук В. Назви мисливської зброї в говірках Овруцького та Лугинського районів

- Житомирської області. *Волинь – Житомирщина*. 2010. № 22 (2). С. 142–151.
6. Народы мира: Этнографические очерки. Народы Зарубежной Европы. Т. 1. / Под ред. Токарева С. А., Чебоксарова Н. Н. М.: Наука, 1964. 1000 с.
7. Потапов Л. П. Очерки по истории Шории. Москва – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1936. 261 с.
8. 18 січня – «Голодна кутя» або Другий Свят-вечір (17.01.2017). URL: <https://m.facebook.com/515606191977667/posts/574622746076011/> (дата звернення 12.01.2021).
9. Ільченко А. Рушниця, сосна і шини: як святкують Маланку на Поліссі (17.01.2018). URL: <http://www.hroniky.com/news/view/10684-rushnytsia-sosna-i-shyny-iak-sviatkuiut-malanku-na-polissi> (дата звернення: 08.01.2021).
10. Романюк В. Вірування мисливців Карпат. *Народознавчі зошити*. 2011. № 2. С. 207–214.
11. Архів Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, ф. Лугини-2005, од. зб. Дмитренко (Коростенський, Лугинський і Овруцький райони Житомирської області).
12. Архів Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, ф. Ємільчине-2011, од. зб. Дмитренко (Ємільчинський і Новоград-Волинський райони Житомирської області).

References

- (2013) Dmytrenko A. Etnokulturni tradytsii myslyvskoho promyslu Zhytomyrskoho Polissia. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky*. Lutsk, 2013. № 22 (270). S. 185–190.
- (2006) Dmytrenko A. Myslyvski tabu, poviria i prykmety. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy: Zb. nauk. pr. Vyp. 21*. K.: Uniserv, 2006. S. 20–28.
- (2013) Kondratovych O. Zhyttia z Bohom u sertsii. Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. *Narodna kultura i muzei. Nauk. zb. Vyp. 44 / Uporiad. Ye. I. Kovalchuk, L. A. Miroshnychenko-Husak*. Lutsk, 2013. S. 244–249.
- (2009) Kondratovych O. *Narodnyi kalendar Volynskoho Polissia: vid sviata do sviata*. Lutsk: VAT «Volynska oblasna drukarnia», 2009. 200 s.
- (2010) Kryvolapchuk V. Nazvy myslyvskoi zbroi v hovirkakh Ovrutskoho ta Luhynskoho raioniv Zhytomyrskoi oblasti. *Volyn – Zhytomyrshchyna*. 2010. № 22 (2). S. 142–151.
- (1964) *Narody mira: Etnograficheskie ocherki. Narodny Zarubezhnoy Evropyi. T. 1.* / Pod red. Tokareva S. A., Cheboksarova N. N. M.: Nauka, 1964. 1000 s.
- (1936) Potapov L. P. *Ocherki po istorii Shorii*. Moskva – Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1936. 261 s.
- (2017) 18 sichnia – «Holodna kutia» або Druhyi Sviat-vechir. URL: <https://m.facebook.com/515606191977667/posts/574622746076011/> (accessed 12.01.2021).
- (2018) Ільченко А. *Rushnytsia, sosna i shyny: yak sviatkuiut Malanku na Polissi*. URL: <http://www.hroniky.com/news/view/10684-rushnytsia-sosna-i-shyny-iak-sviatkuiut-malanku-na-polissi> (accessed 08.01.2021).
- (2014) Romaniuk V. *Viruvannia myslyvtsiv Karpat. Narodoznavchi zoshyty*. 2011. № 2. S. 207–214.
- (2005) *Arkhiv Derzhavnogo naukovoogo tsentru zakhystu kulturnoi spadshchyny vid tekhnohennykh katastrof, f. Luhyny-2005, od. zb. Dmytrenko (Korostenskyi, Luhynskyi i Ovrutskyi raiony Zhytomyrskoi oblasti)*.
- (2011) *Arkhiv Derzhavnogo naukovoogo tsentru zakhystu kulturnoi spadshchyny vid tekhnohennykh katastrof, f. Yemilchyne-2011, od. zb. Dmytrenko (Iemilchynskyi i Novohrad-Volynskyi raiony Zhytomyrskoi oblasti)*.

Список інформантів

БАМ – Балюрко Адам Михайлович, 1929 р. н., родом із с. Підлуби, у с. Рудня Іванківська проживає із 1950-х рр. Записала А. Дмитренко у с. Рудня Іванківська Смільчинського р-ну Житомирської обл. у липні 2011 р.

БОЮ – Богайчук Олексій Юхимович, 1934 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Курчиця Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл. у серпні 2011 р.

БОЮ – Богайчук Олексій Юхимович, 1934 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Курчиця Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл. у серпні 2011 р.

ВОО – Власюк Оксана Омелянівна, 1924 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Малахівка Лугинського р-ну Житомирської обл. у листопаді 2005 р.

ГПІ – Горбачук Ганна Іванівна, 1930 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Красностав Лугинського р-ну Житомирської обл. у листопаді 2005 р.

ГНІ – Гриневич Надія Йосипівна, 1925 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Кам'яна Гірка Лугинського р-ну Житомирської обл. у листопаді 2005 р.

ДМГ – Демиць Марія Григорівна, 1935 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Топільня Лугинського р-ну Житомирської обл. у листопаді 2005 р.

ЄЮІ – Євтушок Юрій Іванович, 1971 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Червона Воля Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл. у липні 2011 р.

КВР – Клопотенко Володимир Романович, 1938 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Червона Воля Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл. у липні 2011 р.

КЄФ – Каменчук Єфросинія Федорівна, 1942 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Путиловичі Лугинського р-ну Житомирської обл. у листопаді 2005 р.

КММ – Каменчук Микола Михайлович, 1940 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Путиловичі Лугинського р-ну Житомирської обл. у листопаді 2005 р.

КММ – Каменчук Микола Михайлович, 1940 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Путиловичі Лугинського р-ну Житомирської обл. у листопаді 2005 р.

КСМ – Каменчук Степан Микитович, 1934 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Осни Лугинського р-ну Житомирської обл. у листопаді 2005 р.

КСМ – Каменчук Степан Микитович, 1934 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Осни Лугинського р-ну Житомирської обл. у листопаді 2005 р.

ЛВВ – Лук'янчук Василь Вакулович, 1920 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Березники Смільчинського р-ну Житомирської обл. у серпні 2011 р.

ЛВЯ – Лавренчук Василь Яремович, 1942 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Підлуби Смільчинського р-ну Житомирської обл. у липні 2011 р.

ЛЖС – Литвинчук Жанна Сергіївна, 1961 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Кленова Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл. у липні 2011 р.

ЛКД – Лук'янчук Катерина Денисівна, 1938 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Красностав Лугинського р-ну Житомирської обл. у листопаді 2005 р.

ЛМІ – Лук'янчук Марія Іванівна, 1944 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Красностав Лугинського р-ну Житомирської обл. у листопаді 2005 р.

ЛНН – Левчук Ніна Никифорівна, 1933 р. н., родом із Ружинського р-ну, у с. Велика Глумча проживає із середини 1950-х рр. Записала А. Дмитренко у с. Велика Глумча Смільчинського р-ну Житомирської обл. у липні 2011 р.

МВО – Мошковський Володимир Олександрович, 1930 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Вигів Коростенського р-ну Житомирської обл. у листопаді 2005 р.

МІА – Метельський Йосип Адольфович, 1922 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Кривотин Смільчинського р-ну Житомирської обл. у серпні 2011 р.

ММД – Марченко Марія Дмитрівна, 1925 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Неділище Смільчинського р-ну Житомирської обл. у серпні 2011 р.

МСМ – Марчук Сергій Миколайович, 1931 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Кленова Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл. у липні 2011 р.

НВП – Наумов Валентин Павлович, 1933 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Андрієвичі Смільчинського р-ну Житомирської обл. у серпні 2011 р.

ПБВ – Присяжний Борис Володимирович, 1948 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Остапи Лугинського р-ну Житомирської обл. у листопаді 2005 р.

ППД – Присяжна Павлина Дмитрівна, 1946 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Остапи Лугинського р-ну Житомирської обл. у листопаді 2005 р.

СЕГ – Саченко Емілія Гнатівна, 1933 р. н., родом із Городоцького р-ну Хмельницької обл., у Ємільчинському районі проживає із 1939 р. Записала А. Дмитренко у с. Миколаївка Ємільчинського р-ну Житомирської обл. у серпні 2011 р.

СІА – Самченко Іван Андрійович, 1962 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Малоглумчанка Ємільчинського р-ну Житомирської обл. у серпні 2011 р.

СПП – Степанчук Павло Петрович, 1927 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Остапи Лугинського р-ну Житомирської обл. у листопаді 2005 р.

ССІ – Самченко Світлана Іванівна, 1939 р. н., родом із с. Синявка Канівського району Черкаської області, у с. Лука проживає із 1957 р. Записала А. Дмитренко у с. Малоглумчанка Ємільчинського р-ну Житомирської обл. у серпні 2011 р.

СХЯ – Сітайло Хотина Яківна, 1937 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Рудня Іванківська Ємільчинського р-ну Житомирської обл. у липні 2011 р.

ТІК – Тукайло Іван Кирилович, 1936 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Велика Глумча Ємільчинського р-ну Житомирської обл. у липні 2011 р.

ФАЯ – Філоненко Адам Якимович, 1931 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Кочичине Ємільчинського р-ну Житомирської обл. у липні 2011 р.

ЦГД – Цапук Ганна Дмитрівна, 1925 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Красностав Лугинського р-ну Житомирської обл. у листопаді 2005 р.

ШОГ – Шевчук Олексій Георгійович, 1935 р. н. Записала А. Дмитренко у с. Бараші Ємільчинського р-ну Житомирської обл. у серпні 2011 р.